

Examining the Relationship between National Literature and World Literature

Abolfazl Horri¹

Literature review

Mohammadi and Faroughi (2019) examine national literature in relation with comparative literature studies and consider the hidden cultural elements in the work as the criterion for determining national literature, emphasizing the cultural-literary nationality of the work (p. 139). Karimi et.al (2020) examine Goethe's approaches to world literature but do not explicitly refer to the relationship between national literature and world literature. While national literature also makes general statements that are not very specific and lack reliable sources, Horri (2021) examines the concept of Goethe's world literature from its Eastern origins but does not address the concept of national literature and its relationship with world literature. Some commentators have also made statements about national literature.

Research Objectives and Questions

The relationship between world literature and national literature has been a subject of profound discussion. It is evident that world literature owes its vitality, maturity, and development to national literature. If a work does not initially emerge from the context of a country's national literature, it is less likely to become part of the cycle of world literary works. However, there is no direct relation between national literature and world literature, meaning that a work does not necessarily have to be national in order to become part of the world literary canon. Nevertheless, being national means meeting the necessary criteria and qualities at the national level, which may provide the groundwork for a national work to enter the transnational and international sphere. In fact, the richness of world literature may be dependent on the richness of national literature and vice versa. However, if the foundation of national literature is not present, there will be less awareness of world

Ph.D, Arak University ¹

literature as well. Nevertheless, the definition and precise delineation of national literature are also subjects of debate. What characteristics should national literature possess? Based on what criteria and standards should national literatures be compared? How is the situation of national literature in its original homeland after it becomes part of world literature? Do readers of national literature have the same perspective on a national work as they did before its globalization, or has their perspective also changed? In fact, how is the reception and acceptance of a work in both the source and destination cultures?

Main Discussion

In a very general definition, as implied by the title "national literature," a collection of works with the general characteristic of "literary" that are produced within the borders of a country, which is recognizable in terms of a specific geographical length and width compared to other neighboring and distant geographical regions, is considered "national literature." This definition is very general, but for the purposes of this article, it is a starting point. Theoretically and fundamentally, Jost (2007) also believes that what creates national literature is not historical, geographical, political, and other boundaries, but rather language. However, are these criteria true for Iranian national works as well? If we were to remove the national character and qualities from *Shahnameh*, can we still consider it a national work and a document of Iranian identity? How is the situation of bilingualism or multilingualism defined and determined in relation to Iranian culture? These questions arise from this perspective. In this regard, national literature may consist of several national and non-national literatures, which may be written or transmitted in both the official language of Persian and non-official languages and regional dialects. Now, national literature of a country may or may not be recognized at the transnational and international level in various ways, primarily through translation. Here, several issues may arise. One of them is that the confrontation between national and non-national literature may lead to an important and challenging issue of central literature versus

peripheral literature and in relation to subaltern literature in contrast to dominant literature. Furthermore, local literature is in contrast with other local literatures of continental and transcontinental countries. Moreover, in recent years, especially in the light of political and economic transformations and the technological advancements of the modern era, serious efforts have been made to show that not only countries in a specific geographical region like the Far East, Middle East, and Near East, but also countries from all five continents have turned into small villages.

If we accept that "national literature" is a collection of literary productions of a country in different historical periods that embody the best ideas and national thoughts in terms of content and history, the question arises as to when and how the nationalist movement started in Iran and gained strength. In this regard, a fundamental question arises as to why, despite the importance of nationalist literary studies in this era, there is not much effort to translate these works to reach international and global works, and only classical works translated by Orientalists in the 18th and 19th centuries are considered worthy and necessary in the 20th century. Another important point is the formation of Iranian nationalism through the translation of classical Persian works in the 19th century, which has been raised by Dabashi (2015). Dabashi believes that the enlightening and social movements in Europe, especially in the 18th and 19th centuries, created this new situation for some Eastern nations, including Iran, where they introduced the phenomenon of linguistic nationalism.

Conclusion

Translation allows literary works and productions of countries to be accessible to other nations. Ideally, we should read literary works in their original language, but due to various reasons such as language dispersion or unavailability, or even the extinction of languages, it is not possible for all language speakers to read works in their original language. This is where translation comes in as a transcultural, transnational, and translingual tool. In this sense, translation acts as a bridge and intermediary between different nations' works. However, passing works from one country to another through

this bridge requires adherence to common principles in translation, including accuracy and fidelity to the original texts. Nevertheless, translation is the unique factor that connects national literatures to each other and is examined and studied in comparative literature studies, which still require further exploration.

References

- Alai, M. (2017). *Interview with Iran Labor News Agency (ILNA)*, available at: <https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-576647>.
- Aman-Khani, Eisa (2019). *Ideological literary criticism genealogy in contemporary Iran: from the constitutional revolution to the 1979 revolution*. Nashr-e Khamoosh.
- Armstrong, K. (2011). *A brief history of myth* (translated into Farsi by Abbas Mokhber). Markaz.
- Bahar, M. (1996). *Research on Iranian myths*. Agah.
- Campbell, J. (2022). *The power of myth* (translated into Farsi by Abbas Mokhber). Markaz.
- D'Haen, T. (2012). *The Routledge concise history of world literature*. Routledge.
- Dabashi, H. (2015). *Persophilia: Persian culture on the global scene*. Harvard University Press
- Damrosch, D. (2003). *What is world literature?* Princeton University Press
- Foroughi, M. (1936). My message to the academy. Retrieved from:
- Fotouhi, M. (2017). *An introduction to literary studies: guide to teaching and research in Persian literature*. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Horri, A. (2021). Examining the eastern origins of Goethe's world literature. *Interdisciplinary Studies in Literature, Art, and Humanities*, 2, 229-248.
- https://ketabchi.com/blog/wpcontent/uploads/2020/11/4_6048553905531389456_Deleted.pdf

- Ismaeelpour, A. (1998). *The myth: a symbolic expression*. Sarvosh.
- Jones, E. et al. (1987). *Symbol and metaphor in psychoanalysis* (translated into Farsi by Jalal Satari). Tous Publications.
- Jost, F. (2018). *An introduction to comparative literature* (translated into Farsi by Ali Reza Anoushirvani, Laleh Atashi, and Roghieh Bahadori). Samt.
- Karimi, M., Abidinia, M., & Modarresi, F. (2020). Goethe's approaches to world literature. *Journal of Comparative Literature Research*, 8(2), 91-114.
- Maskoub, Sh. (2019). *Iranian identity and Persian language*. Forouzan Rooz.
- McNeill, L. S. (2013). *Folklore rules: A fun, quick, and useful introduction to the field of academic folklore studies*. Utah State University Press
- Mohammadi, E., & Faroughi, J. (2019). National literature and the necessity of its redefinition. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, 18(67), 137-160. {In Persian}
- Mouhiddin, Z. (2017). *Interview with Iran Labor News Agency (ILNA)*, available at: <https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-576647>
- Pasewalck, S. (2012). Between national literature and world literature. Teaching Literature in Germany Today. *Interlitteraria*, 17, 211-224.
<https://ojs.utlib.ee/index.php/IL/article/view/IL.2012.17.16/941>
- Prawer, Z. (2017). *Comparative literary studies: sn introduction* (translated into Farsi by Ali Reza Anoushirvani and Mostafa Hosseini). Samt.
- Samiei, E. (2017). *Interview with Iran Labor News Agency (ILNA)*, available at: <https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-576647>
- Sarli, N. (2008). *Persian language standard*. Hermes.
- Shafiei Kadkani, M. (2011). *With lamp and mirror*. Sokhan.
- Witzel, M. E. J. (2013). *The origins of the world's mythologies*. OUP.

بررسی هم‌پیوندی ادبیات ملی با مفهوم «ادبیات جهان»

ابوالفضل حری^{*1}

1- دکتری دانشگاه اراک

چکیده

این مقاله، هم‌پیوندی ادبیات (بوم) ملی را با مفهوم ادبیات جهان بررسی می‌کند. از دید گونه، ادبیات ملی در مقابل و متضاد ادبیاتی است که وی آن را «ادبیات جهان» می‌نامد. اما آیا براساسی ادبیات ملی به‌طور عام و سایر ادبیات‌ها «در برابر»، «مقابل»، یا «متضاد» نگره «ادبیات جهان» قرار می‌گیرند یا «در کنار»، «متمم» یا «مکمل» ادبیات جهان هستند؟ پیداست ادبیات جهان حیات و نضج و توسعه خود را مدیون ادبیات ملی است، چه اگر اثری ابتدا به جرگه ادبیات ملی یک کشور درنیاید، کمتر احتمال می‌رود که بتواند به جرگه آثار ادبی جهانی بدل شود. البته، هیچ ارتباط مستقیمی میان ادبیات ملی و ادبیات جهان برقرار نیست، یعنی الزامی ندارد که اثر برای آنکه به چرخه ادبیات جهان درآید، حتماً ملی باشد؛ لیکن، ملی بودن یعنی احراز شاخص‌ها و کیفیت‌های لازم در سطح ملی، ممکن است زمینه را برای ورود اثر ملی به سطح تراملی و بین‌المللی فراهم کند. در واقع، غنای ادبیات جهان ممکن است به غنای ادبیات ملی وابسته باشد و برعکس. با این حال، اگر پای ادبیات ملی در میان

نباشد، از ادبیات جهان نیز کمتر خبری در میان خواهد بود. این مقاله می‌کوشد نسبت میان ادبیات ملی و جهان را از منظری نظری بررسی کند.

کلیدواژه‌ها: ادبیات جهان، ادبیات ملی، ترجمه، ناسیونالیسم زبانی، جهان‌میهنی

1. مقدمه

از هنگامی که گوته در گفت‌وگو با اکرم‌ان ادبیات ملی را واژه‌ای اعلام کرد که «معنای خود را از دست داده است» (دمراف ۲۰۰۳؛ حری، ۱۴۰۰) و از ادبیات جهان سخن به میان آورد، گویی-بی‌آنکه خود بخواهد یا بداند- اولین جفت مفهوم متقابل را پایه‌گذاری کرد که اساس سایر تقابل‌ها قرار گرفت: ادبیات ملی و در برابر آن ادبیات جهان. در واقع، از دید گوته، ادبیات ملی- در هر مفهوم که مدنظر گوته باشد- در مقابل و متضاد ادبیاتی است که وی آن را «ادبیات جهان» می‌نامد (همان). اما آیا برآستی ادبیات ملی به‌طور عام و سایر ادبیات‌ها که پیش‌تر ذکر کردیم، «در برابر»، «مقابل»، یا «متضاد» نگره «ادبیات جهان» هستند یا «در کنار»، «متمم» یا «مکمل» ادبیات جهان؟ تازه اگر در نظر بگیریم که آلمان عصر گوته خود متشکل از ۳۰۰ ناحیه و بخش و دوک‌نشین بوده، معنای «ملی» و به طریق اولی، «ادبیات ملی دست‌کم آلمانی‌زبان معنایی دگرگونه پیدا می‌کند. (بنگرید به Pasewalck 2012 برای اطلاعات بیشتر درباره تمایز ادبیات ملی از ادبیات جهان و سایر ادبیات‌ها در برنامه آموزشی مدارس آلمان)

ارتباط میان ادبیات جهان و ادبیات ملی، محل بحث و نظر جدی بوده است. پیداست ادبیات جهان حیات و نضج و توسعه خود را مدیون ادبیات ملی است، چه اگر اثری ابتدا

به جرگه ادبیات ملی یک کشور درنیايد، کمتر احتمال می‌رود بتواند به جرگه آثار ادبی جهانی بدل شود. البته، هیچ ارتباط مستقیمی میان ادبیات ملی و ادبیات جهان برقرار نیست، یعنی الزامی ندارد اثر برای آنکه به چرخه ادبیات جهان درآید، حتماً ملی باشد؛ لیکن، ملی بودن یعنی احراز شاخص‌ها و کیفیت‌های لازم در سطح ملی، ممکن است زمینه را برای ورود اثر ملی به سطح تراملی و بین‌المللی فراهم کند. در واقع، غنای ادبیات جهان ممکن است به غنای ادبیات ملی وابسته باشد و برعکس. با این حال، اگر پای ادبیات ملی در میان نباشد، از ادبیات جهان نیز کمتر خبری در میان خواهد بود. کلودیو گیلن (۱۹۹۳: ۳۸) می‌نویسد: «ادبیات ملی همواره بخشی از ادبیات جهان خواهد بود، چون ادبیات جهان، بدون ملت‌ها بی‌معناست». با این حال، بحث تعریف و تحدید دقیق ادبیات ملی نیز در میان است. اینکه، ادبیات ملی باید واجد چه ویژگی‌هایی باشد؟ اینکه، ادبیات‌های ملی کشورها را بر چه اساس و موازینی باید با هم مقایسه کرد؟ اینکه، وضعیت ادبیات ملی پس از اینکه به ادبیات جهانی بدل می‌شود، در موطن اصلی خودش چگونه است؟ آیا خوانندگان ادبیات ملی همان نگاه را به اثر ملی دارند که پیش از جهانی‌شدن آن اثر داشته‌اند، یا نگاه‌شان نیز به اثر تغییر کرده است؟ در واقع، وضعیت دریافت و پذیرش اثر در هر دو فرهنگ مبدأ و مقصد چگونه است؟ و بی‌شمار پرسش‌هایی از این دست. تازه، مرزبندی میان مفهوم «ادبیات جهان» و سایر ادبیات‌ها از جمله ادبیات محلی، ادبیات کلاسیک، ادبیات معیار، ادبیات عامیانه، ادبیات شاهکار و جز اینها نیز به میان می‌آید که پرداختن به آنها به مجالی دیگر نیاز

دارد. در ارتباط با پیشینه، مقاله‌ای در میان نیست که این نسبت و هم‌پیوندی را بررسی کرده باشد و این مقاله، گام اولیه است. با این حال، دربارهٔ هریک از دو مفهوم ادبیات ملی و ادبیات جهان، منابعی در دسترس است و برخی صاحب‌نظران به نکاتی اشاره کرده‌اند که به برخی اشاره می‌شود.

محمدی و فاروقی (۱۳۹۸) ادبیات ملی را در پیوند با مطالعات ادبیات تطبیقی، بررسی می‌کنند و عناصر فرهنگی ویژهٔ نهفته در اثر را معیار تعیین ادبیات ملی می‌دانند و بر ملیت فرهنگی-ادبی اثر تأکید می‌کنند (محمدی، ۱۳۹۸: ۱۳۹) و مفهوم ادبیات ملی را از منظر چند مرز بررسی می‌کنند: مرز جغرافیایی، دینی، همبستگی‌های تاریخی، سیاسی، و زبانی. با این حال، این مرزها را خیلی نمی‌کاوند و ارتباط میان ادبیات ملی و تطبیقی را از این منظرها خیلی دقیق تبیین نمی‌کنند. کریمی و همکاران (۱۳۹۹) رویکردهای گوتته به ادبیات جهانی را بررسی می‌کند اما خیلی سراسر است به ارتباط ادبیات ملی با ادبیات جهانی اشاره نمی‌کند. در عین اینکه، دربارهٔ ادبیات ملی نیز گزاره‌هایی صادر می‌کند که خیلی کلی‌گرایانه است و منبع موثق ندارند. حری (۱۴۰۰) مفهوم ادبیات جهانی گوتته را از خاستگاه شرقی بررسی کرده، اما به مفهوم ادبیات ملی و ارتباط آن با ادبیات جهانی نپرداخته است. برخی صاحب‌نظران نیز دربارهٔ ادبیات ملی، سخنانی را مطرح کرده‌اند.

مشیت علایی (۱۳۹۶)، نویسنده و ناقد ادبی، معتقد است «ادبیات ملی یا شاعر و نویسنده ملی به جریان یا فردی اطلاق می‌شود که ارزش‌های ملی آن قوم و ملت و مردم را عنوان

کرده باشد و از آن دفاع کرده باشد. به ویژه در ارتباط با تهاجم اقوام دیگر». با این وصف، اگر شاعر یا نویسنده‌ای به این ارزش‌ها نپرداخته باشد، از شمول ادبیات ملی بیرون خارج می‌شود. از نظر علایی، «ادبیات ملی، ادبیاتی ملی‌گرا یا همان ادبیات ناسیونالیستی است. ادبیاتی که این تعهد و رسالت را برای خودش قائل است که در نبود جریان‌های سیاسی و احزاب و تشکلات و مخصوصاً در زمانی که جامعه مورد هجوم واقع شده، مردم را تکانی بدهد، از ملت دفاع کند و فرهنگ آن‌ها را از هجوم در امان نگاه دارد». باز با این وصف، اگر ادبیاتی، مردم را تکان ندهد و علیه بیگانگان نشوراند، ادبیات ملی محسوب نمی‌شود. به نظر می‌رسد تعریف و معیارهایی که علایی برمی‌شمرد، خیلی کلی‌گویانه، غیردقیق و ناموثق است، چه ممکن است آثاری در میان باشند که ملتی را نشورانند و تکان ندهند و ملتی را به دفاع وادار نکنند، اما همچنان ادبیات ملی محسوب شوند. در برابر، عنایت سمیعی (۱۳۹۶) که ناقدی ادبی است، معتقد است که هنوز تعریفی دقیق برای این مفهوم سراغ ندارد و ترجیح می‌دهد به جای ادبیات ملی از «ادبیات فارسی» یا ادبیاتی استفاده کند که «در زبان فارسی متبلور است»، چه اقوام ایرانی هم اگر بخواهند خصلت‌های ملی خود را بروز دهند، به زبان فارسی بروز می‌دهند که به باور سمیعی، ایجاد پارادوکس می‌کند، چه نویسنده ترک‌زبان سیستمی باید مسائل خودش را به زبان فارسی بنویسد. در کل، سمیعی، معیار زبان را یگانه معیار تشخیص ادبیات ملی لحاظ می‌کند. به همین سیاق، ضیاء موحد (۱۳۹۶)، شاعر و ناقد ادبی، زبان فارسی را متر و معیار تعریف ادبیات ملی و اساس ملیت می‌داند. با این

حال، موحد آرزو می‌کند که مفاهیم ملی‌گرایی و ناسیونالیسم و وطن‌گرایی روزی رنگ ببازند و «همه ملت‌ها با وجود تفاوت در عقاید در کنار هم زندگی کنند و ملت واحد بشری» را ایجاد کنند. آنچه موحد بیان می‌کند، گوته به زبانی دیگر درباره گذار از ادبیات ملی به ادبیات جهانی بیان می‌کند. ابتدا، به تعریف ادبیات ملی و شاخص‌های آن اشاره می‌شود.

2. بحث و نظر

۲.۱. ادبیات جهان و ادبیات ملی

در تعریفی خیلی کلی‌گویانه، چنان‌که از عنوان «ادبیات ملی» پیداست، می‌توان گفت مجموعه آثاری با مشخصه کلی و عمومی «ادبی» که در درون مرزهای یک کشور تولید شده باشد که با طول و عرض جغرافیای مشخص از سایر مناطق جغرافیایی همسایگان نزدیک و دور بازشناختنی است، «ادبیات ملی» محسوب می‌شود. البته، این تعریف خیلی کلی‌گویانه، اما برای اهداف این مقاله عجالتاً راهگشاست. طبق این تعریف، تمام تولیدات و دستاوردهای ادبی در محدوده مرزهای یک کشور، ادبیات ملی است. با این حال، یک کشور متشکل از قوم‌ها و خرده-فرهنگ‌های متعدد است، چنان‌که سمیعی (۱۳۹۶) نیز معتقد است، که هریک ممکن است به زبانی خاص هم تکلم کنند و هریک از این اقوام، تولیدات هنری و ادبی خاص خود را داشته باشند که به زبان آن قوم سروده یا مکتوب شده است. آیا این آثار هم جزو ادبیات ملی آن کشور محسوب می‌شوند؟ در اینجا، پای عاملی مهم و تعیین‌کننده برای ادبیات ملی به میان می‌آید: زبان رسمی. توسل به زبان رسمی، ممکن است راه‌حلی برای

پارادوکسی باشد که سمیعی به آن اشاره می‌کند. در واقع، درست است هر کشور گویش‌ورانی دارد که ممکن است به چندین و چند زبان مثل زبان گیلکی، آذری، کردی، لکی و جز اینها سخن بگویند، جملگی این گویش‌وران که در درون مرزهای مثلاً ایران زندگی می‌کنند، زبان فارسی را به مثابه زبان رسمی و ملی و سرتاسری پذیرفته‌اند. از این رو، مادام که اقوام ایرانی که زبان‌ها و گویش‌های فرهنگی خاص خود را دارند، به زبان معیار و رسمی تکلم کنند و بنویسند، جزو ادبیات ملی محسوب می‌شود. از این منظر، ادبیات ملی، پیکره‌ای از تولیدات ادبی مثلاً کشور ایران است که در طول ادوار مختلف تاریخی ملت ایران، از رهگذر ابزارهای مختلف نوشتاری و شفاهی و به زبان رسمی و ملی کشور ایران، یعنی زبان فارسی، برجای مانده است. با این حال، پای بحثی دیگر نیز به میان می‌آید: تولیدات ادبی هریک از اقوام که زبان‌ها و گویش‌های خاص خود را دارند، چه می‌شوند؟ این بحث، پای چندین اصطلاح تازه اما به هم مرتبط دیگر را نیز به میان می‌آورد: ادبیات روستایی یا اقلیمی (local color)، ادبیات شهری/ استانی (provincial)، ادبیات قومی (ethnic)، ادبیات منطقه‌ای (regional)، و جز اینها که جمگی را می‌توان ذیل اصطلاح کلی ادبیات نا-ملی (non-national) جای داد. در عین اینکه، این پیکره آثار نا-ملی هم خود مشمول پیکره‌ای از آثار مکتوب و شفاهی قرار می‌گیرند که «ادبیات عامیانه» (folk literature) نام دارند که در انواع مختلف شفاهی و مکتوب رایج هستند در واقع، کشوری مانند ایران که زبان رسمی آن فارسی است، خود متشکل از چندین قوم و منطقه و خرده

فرهنگ است که هریک به زبان و گویش خاص خود تکلم می‌کنند و آثاری نیز به همین زبان و گویش دارند که جزو ادبیات نا-ملی قرار می‌گیرند. حال، جملگی آثار ادبی ملی و نا-ملی چون در محدوده جغرافیایی ایران قرار می‌گیرند و مشخصه هویت و تبار و فرهنگ ایرانی را دارند، به سبب نبود اصطلاحی بهتر عجلتاً ادبیات بوم‌محلی ایرانی (Iranian local lit.) نامیده می‌شوند که به سبب همین صبغه و رنگ ایرانی از ادبیات بوم‌محلی غیرایرانی مثلاً ادبیات ترکیه‌ای، ادبیات ارمنستانی، ادبیات آذربایجانی، و در کل ادبیات کشورهای جز ایران، متمایز می‌شود. در اینجا، رکن اصلی تمایز این نوع ادبیات با ادبیات سایر کشورها، قرار گرفتن در مختصات جغرافیایی کشوری است که در نقشه‌های جغرافیایی رسمی آن را به نام کشور «ایران» می‌شناسند، حال بگذریم از اینکه چگونه از چنان امپراطوری عریض و طویل در عصر باستان که چنان شیرازی بود، در طول تاریخ، کوچک و کوچک‌تر شده تا این در این عصر عجلتاً به گربه‌ای در محاصره گرگان بدسگال بدل گردیده است! حال، همین ادبیات بوم‌محلی که در درون این گربه ملوس قرار گرفته، خود یکی از کشورهای منطقه خاورمیانه است که این منطقه به همراه خاور نزدیک و خاور دور، در قاره آسیا قرار گرفته است. قاره آسیا نیز، به همراه قاره‌های آمریکا، اروپا، آفریقا و اقیانوسیه که هریک مناطق و کشورهای خاص خود را دارند، در کره زمین قرار دارند. کره زمین نیز یکی از کرات نه یا دهگانه کهکشان راه شیری است و کهکشان راه شیری نیز یکی از میلیون‌ها کهکشان کیهان و کیهان هم یکی از میلیون کیهان‌های تمام هستی و کائنات و تمام کائنات

هم در برابر ناکائات قرار می‌گیرد. بر همین اساس، به تازگی مفاهیمی میان ادبیات جهان، جای خود را به مفاهیمی مانند ادبیات سیاره‌ای (planetary) یا حتی میان-سیاره‌ای (inter-planetary) داده است.

از حیث نظری و مبنایی، یوست (۱۳۸۶) نیز معتقد است، آنچه ادبیات ملی را ایجاد می‌کند، نه مرزهای تاریخی و جغرافیایی و سیاسی و جز اینها، بلکه زبان است. درست است که برخی کشورها مثل فرانسه و فنلاند دو زبانه و برخی مثل یوگسلاوی، سه زبانه و برخی مثل سوئیس، چهار زبانه و برخی مثل شوروی سابق، چند زبانه است، از اعتبار این اصلی کلی نمی‌کاهند که «مرزهای تاریخی زبان‌شناختی و سیاسی... میل به ترکیب و یکی شدن با یکدیگر پیدا کرده‌اند». (یوست، ۱۳۸۶: ۱۹) از این رو، به باور یوست^۱ به تدریج زبان‌ها و به تبع آن، ادبیات، بومی شدند و در طول سده‌ها، گویش‌های کوچک‌تر در گویش‌های بزرگ‌تر جذب شدند و مفعوم ادبیات ملی به موازات زبان ملی پا گرفت. (همان: ۲۱). یوست قائل به نوع تعریف برای ادبیات ملی است: علمه‌پسند و نخبه‌پسند. تعریف ادبیات ملی نخبه‌پسند خود دو معیار تلفیقی دارد: برخورداری از رمزگان زیبایی‌شناسی همسان و برخورداری از زمینه فرهنگی یکسان (همان: ۴۶) که منجر می‌شود به اینکه، ادبیات ملی به زبانی واحد مکتوب شود. در برابر، پراور (۱۳۹۶) ادبیات ملی را از حیث خوی و خصلت ملی تعریف می‌کند و معتقد است در بررسی تطبیقی ادبیات ملل، باید از این خوی و خصلت ملی که همه‌گیر و تغییرناپذیر است دست بردارند و به مسائل خاص‌تر ادبیات ملی توجه

کنند (پراورریال 1396: 25-26). با این حال، آیا این معیارها محض نمونه، درباره آثار ملی ایرانی نیز صادق است؟ آیا اگر بخواهیم خوی و خصلت ملی را از شاهنامه حذف کنیم، می‌توان آن را همچنان اثری ملی و سند هویت ملی ایرانیان لحاظ کنیم؟ وضعیت دو یا سه یا چند زبانی در ارتباط با فرهنگ ایرانی چگونه تعریف و تعیین می‌شود و از این شمار پرسش‌ها.

۲.۲. ادبیات جهان و ادبیات بوم‌محلی

از این نظر، ادبیات بوم‌محلی پیکره‌ای متشکل از چندین ادبیاتی ملی و نا-ملی است که هم ممکن است به زبان رسمی یعنی فارسی و هم غیررسمی یعنی زبان و گویش‌های قومی و منطقه‌ای مکتوب شده یا شفاهی انتقال یافته باشند. حال، ادبیات بوم‌محلی یک کشور ممکن است به طرق مختلف و عمدتاً از رهگذر ترجمه، در سطح تراملی و بین‌المللی مطرح شود یا نشود. محض نمونه، حماسه کوروغلو که حماسه‌ای منطقه‌ای مربوط به یکی از اقوام ایرانی است (بگذریم از اینکه همین حماسه در میان اقوام ترک‌نشین ایرانی و غیرایرانی از جمله ترکان آذربایجان و ترکیه، ترکمن‌ها، ازبک‌ها و قشقایی‌ها خود حماسه‌ای ملی محسوب شود)، از آنجا که به یکی از اقوام ایرانی ساکن در مرزهای ایران تعلق دارد، ادبیات منطقه‌ای/ بومی/ قومی محسوب می‌شود، اما چون به زبان رسمی ایران یعنی فارسی مکتوب نشده، جزو ادبیات ملی ایران محسوب نمی‌شود، چنان‌که مثلاً شاهنامه را اثری ملی محسوب

می‌کنیم که حتی برای ترک‌زبان هم اثری ملی است با اینکه به زبان ترکی نوشته نشده است. با این حال، هم کوروغلو و هم شاهنامه جزو ادبیات بوم‌محلی ایران محسوب می‌شوند. در اینجا ممکن است پای چند مسأله به میان باز شود. یکی اینکه، تقابل ادبیات ملی و نا-ملی، ممکن است به مسأله مهم و چالش‌برانگیز ادبیات اصلی (central) و ادبیات فرعی / حاشیه‌ای (peripheral) و به همین نسبت به ادبیات فرادستان در برابر فرودستان (subaltern) دامن بزنند. در واقع، بحث این است که ممکن است تقابل ادبیات ملی / نا-ملی به این تصور دامن بزند که هر اثری که ملی باشد، دارای ارزش و جایگاهی برتر است چون به «مرکز» به «فرادست» و «معیار» نزدیک‌تر است؛ هر اثری نیز که نا-ملی باشد، دارای ارزش و جایگاه کم‌رنگ‌تر است چون به «حاشیه»، به «فرودست» و به «غیرمعیار» تعلق دارد. دوم اینکه، بحث «فرادست/فرودست» خود از یک‌سو، به یکی از مباحث اصلی مطالعات ادبیات پسااستعماری بدل شده است که البته محدوده آن از مرزهای داخلی یک کشور فراتر می‌رود و به ارتباط کشور استعمارشده که ادبیات ملی و نا-ملی خاص خود را دارد، و کشور استعمارگر می‌پردازد. و از سوی دیگر، با ادبیات در تبعید/ مهاجرت/ هجرت نیز در ارتباط قرار می‌گیرد. با این حال، ممکن است عده‌ای بخواهند از تقابل ادبیات ملی و نا-ملی برای اهداف تفرقه‌افکنانه و جدایی‌طلبانه در محدوده مرزهای یک کشور سوءاستفاده کنند که خود بحثی مستوفا می‌طلبد.

سوم اینکه، ادبیات بوم‌محلی خود در تضاد با سایر ادبیات‌های بوم‌محلی کشورهای قاره‌ای و کشورهای فراقاره‌ای قرار می‌گیرد. وانگهی، در سال‌های اخیر به ویژه در پرتو تحولات سیاسی و به ویژه اقتصادی و فناورانه عصر جدید کوشش‌های جدی به عمل آمده که نشان دهند نه فقط کشورهای یک منطقه خاص جغرافیایی جهان مثل خاور دور، میانه و نزدیک، بلکه کشورهای پنج قاره جهان جملگی به دهکده‌ای کوچک تبدیل شده‌اند. فرایند این کوچک‌سازی جهان را به سبب نبود واژه‌ای بهتر جهانی‌سازی (globalization) می‌نامند و چون ساکنان این دهکده جهانی آن را چون موطن و زادگاه خود می‌انگارند، از آن به جهان‌میهنی (cosmopolitanism) یاد می‌کنند. بدیهی است تولیدات هنری این دهکده جهانی نیز به ادبیات جهان‌شمولی (global lit.) و جهان‌میهنی (cosmopolitan lit.) نامبردار می‌شود. با این حال، تقابل اصلی از یک سو میان ادبیات بوم‌محلی و ادبیات جهان، و از سوی دیگر، ادبیات جهان با ادبیات جهان‌شمولی و ادبیات جهان‌میهنی است. پرسش مهم دیگر نیز این است که آیا ادبیات بوم‌محلی هم در تقابل با ادبیات جهان‌شمولی و جهان‌میهنی قرار دارد یا ندارد؟ پس از جمع بندی مطالب مرتبط با ادبیات بوم‌محلی، کوشش می‌شود به فراخور به مسائل پیش‌گفته نیز پرداخته شود.

حال، بگذارید مباحث ادبیات بوم‌محلی را جمع بندی کنیم. از یک سو، پیکره‌ای از تولیدات ادبی که در مرزهای جغرافیایی یک کشور تولید شده باشند و حاوی ارزش‌ها و مسائل ملی و هویتی آن کشور باشند و البته به زبان رسمی آن کشور نیز مکتوب و مضبوط

شده باشند، «ادبیات ملی» آن کشور را تشکیل می‌دهند. از دیگر سو، در بطن مرزهای همین کشور آثاری ادبی ممکن است تولید شده باشند که به زبان رسمی مکتوب نشده‌اند، بلکه به زبانی خاص نوشته شده‌اند که در زمره ادبیات نا-ملی آن کشور جای می‌گیرند. معه‌ذا، اگر زبان مثلاً فارسی را زبان رسمی ایران بدانیم که گویش‌وران آن در محدوده مرزهای جغرافیایی ایران بدان تکلم می‌کنند، پس تکلیف گویش‌ورانی که زبان رسمی‌شان فارسی است اما در خارج از محدوده ایران- به هر دلیل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و جز اینها- روزگار می‌گذرانند، چه می‌شود؟ این پرسش، پای بحث بسیار مهمی را به میان می‌آورد که به از آن با عنوان کلی «ادبیات هجرت/مهاجرت» (diasporic lit.) یاد می‌کنند که اگر این ادبیات را در تبعید به زبان رسمی یا غیررسمی کشور خودشان بنویسند از آن به «ادبیات بوم‌محلی ایرانی فارسی‌زبان در تبعید» و اگر به زبانی غیرفارسی و غیرمادری بنویسند، «ادبیات بوم‌محلی ایرانی غیرفارسی‌زبان در تبعید» نیز یاد می‌کنند؛ یعنی ادبیاتی که گویش‌وران یک کشور که زبان رسمی‌شان فارسی و زبان مادری‌شان غیرفارسی است- هرچند ممکن است زبان مادری‌شان، فارسی نباشد- در تبعید، هجرت و مهاجرت خودخواسته یا دگرخواسته، یا به زبان فارسی یا مادری یا زبان بیگانه و خارجی تولید کرده‌اند. پرسش این است که نسبت ادبیات مهاجرت با ادبیات جهان، ادبیات جهان‌شمولی و ادبیات جهان‌میهنی چگونه است؟ آیا مهاجران ادبی نیز می‌توانند آثاری در تراز ادبیات

جهانی، یا جهان‌شمولی یا جهان‌میهنی تولید کنند و نسبت آثار تولیدی آنها با ادبیات ملی یا نا-ملی چگونه است یا باید چگونه باشد؟ پاسخ به این پرسش‌ها خود مجالی دیگر می‌طلبد.

۳.۲. شکل‌گیری ادبیات ملی‌گرایانه در ایران

اگر بپذیریم «ادبیات ملی» مجموعه تولیدات ادبی یک کشور در ادوار تاریخی مختلف خود است که از حیث محتوایی و تاریخی تجسمی از بهترین اندیشه‌ها و پندارهای قومی و ملی است، سوال اینجاست که جریان موسوم به ملی‌گرایی از چه زمان در ایران به راه افتاد و قوت گرفت؟ به نظر می‌رسد مردم ایران از گذشته‌های خیلی دور تا دست‌کم عصر قاجار، آثار ادبی خود را که امروزه با برچسب «ملی» می‌شناسیم، خوانده‌اند و در آن تأمل کرده‌اند و حظ و لذت خود را برده‌اند و درباره آنها لب به تحسین گشوده‌اند یا نگشوده‌اند. با این حال، از اواخر سده هجدهم و نوزدهم که با میانه عصر قاجار همزمان است، و همزمان با تحولات متأثر از مدرنیته، و به ویژه با شکل‌گیری نهضت مشروطه‌طلبی و مشروطه‌خواهی مردم ایران، توجه به آثاری که ویژگی‌های هویتی و اصالتی مردم ایران را پررنگ‌تر جلوه داده‌اند، زیاد می‌شود و این آثار جلوه و بازاری دیگر پیدا می‌کنند. این ویژگی‌های ملی‌گرایی به ویژه خود را در آثار روشنفکرانی مانند آخوندزاده (۱۱۹۱-۱۲۵۶ ه.خ.) و میرزا آقاخان کرمانی (۱۲۳۲-۱۲۷۵ ه.خ.) متجلی می‌کند که بیشتر داعیه مبارزه با استعمار را در سر می‌پروراندند. با این حال، با پایان نظام مشروطه و تغییر نظام سیاسی کشور، عده‌ای دیگر از

روشنفکران روی کار آمدند که ملی‌گرایی را ابزاری برای تأسیس دولت-ملت (nation-state) مدرن می‌دانستند (بنگرید به امن‌خانی، ۱۳۹۸، صص. ۲۳۹-۳۶۳ برای آشنایی بیشتر با جریان‌های ملی‌گرایی). محض نمونه، چنان‌که شفیع‌ی کدکنی (۱۳۹۰) نیز به کارآمدی نشان داده، در ادوار مختلف تاریخی ملت ایران به ویژه پس از دو قرن سکوت و روی کارآمدن حکومت‌های ایرانی از سده سوم هجری به این سو، واژه «وطن» و مترادف‌های آن در آثار ادبی گذشتگان نمود و جلوه‌چندانی ندارد و اگر هم داشته، بیشتر ناظر به «سرزمین» و «زادگاه» و «اقلیم» و جز اینها بوده و اگر شاعری از وطن سخن گفته بیشتر در راستای برانگیختن حسی بوده که مثلاً از غربت‌نشینی و غربت‌گرایی به وی دست داده است تا اشاره به «وطن» یا «ماد وطن» در معناهای سیاسی و اجتماعی و ایدئولوژیک. در واقع، در همین عصر و دوره است که واژه «وطن» نزد شاعران حتی معناهای متعدد پیدا می‌کند و آن نگاهی که برای نمونه سید اشرف (نسیم شمال) به «وطن» دارد که «بومی‌ترین و طبیعی‌ترین و ... عام‌ترین و عامیانه‌ترین برداشت از اجزای وطن است» (شفیع‌ی، ۱۳۹۰، ص. ۴۸) در مرثیه‌ای با مطلع:

ای غرقه در هزار غم و ابتلا وطن! / ای در دهان گرگ اجل مبتلا وطن

ای یوسف عزیز دیار بلا وطن! / قربانیان تو، همه، گلگون قبا وطن (به نقل از شفیع‌ی، ص.

(۴۸)

بی‌کس وطن، غریب وطن، بینوا وطن!

عارف و عشقی و بهار ندارند. نگاه بهار در این میانه به مفهوم «وطن» البته نگاهی تازه و دگرگونه است که اوج آن در قصیده «لزنیه/ به یاد وطن» خود را نشان می‌دهد با این مطلع:

شد داغ دلم تازه که آورد به یادم/ تاریکی و خاموشی ایرانِ کهن را (همان‌جا).

با این حال، در عصر پهلوی اول است که مطالعات ادبی ملی‌گرایانه مشتمل بر مطالعه «زندگی‌نامه بزرگان و سازندگان ایرانی و زبان فارسی به مثابه رکن هویت جمعی اهمیت ویژه می‌یابد و متون ادبی فارسی، گنجینه هویت ملی همه اقوام ایرانی قلمداد می‌شود» (فتوحی، ۱۳۹۶: ۴۳) معه‌ذا، پای یک پرسش اساسی به میان می‌آید که چرا با توجه به اهمیتی که مطالعات ادبیات ملی‌گرایانه در این عصر پیدا می‌کند، کوشش‌چندانی برای ترجمه این آثار برای راه‌یابی به آثار بین‌المللی و جهانی صورت نمی‌گیرد و جز همان آثار کلاسیک که مستشرقان در سده هجدهم و نوزدهم به سایر زبان‌ها ترجمه کرده‌اند، در سده بیستم کاری‌چندان شایسته و بایسته انجام نمی‌گیرد. در واقع، با اینکه کارهای بسیاری در راستای اهداف ملی‌گرایانه در سطوح دانشگاهی انجام می‌گیرد از جمله «ویرایش و انتشار شاهکارهای ادبیات ملی، بازشناسی گذشته از متن‌های ادبی، نگارش تاریخ ادبیات ملی، سامان‌دهی به مطالعات زبان فارسی و پرورش نیروهای کارآمد» (همان، ۱۳۹۴) چرا تلاشی مثلاً برای ترجمه آثار ادبی ایران که در قالب مجموعه «شاهکارهای ادبی ایران» تلخیص و بازنویسی شده است که دست بر قضا در زمان خود خیلی هم با اقبال روبرو شدند، صورت

نگرفته است؟ در واقع، این مجموعه آثار که به شیوه تلخیص و ساده‌سازی صورت گرفته‌اند و در اصطلاحات فنی از آن به بازنویسی (rewriting) یاد می‌شود، از جمله ابزارهای کارآمد برای جهانی‌سازی ادبیات ملی یک کشور محسوب می‌شوند. بازنویسی به خوانندگان دیگر کشورها اجازه می‌دهد که با شاهکارهای ادبی یک کشور به طور خلاصه و به زبانی بین‌المللی آشنایی پیدا کنند. این شیوه در معرفی ادبیات ملی در تراز جهانی، ابزاری بسیار کارآمد است که مغفول مانده است (برای مطالعه بیشتر بنگرید به، سارلی ۱۳۸۷، مسکوب ۱۳۹۸ از میان سایر منابع)

نکته مهم دیگر بحث شکل‌گیری ملیت ایرانی از رهگذر ترجمه آثار کلاسیک فارسی در سده نوزدهم است که دباشی (۲۰۱۵) آن را مطرح کرده است. دباشی بر این باور است که جنبش‌های روشنگرانه و اجتماعی در اروپا به ویژه در سده‌های هجدهم و نوزدهم این وضعیت تازه را برای برخی ملل شرقی از جمله ایران فراهم آورد که از پدیده‌ای به اسم ملیت‌خواهی زبانی (linguistic nationalism) سخن به میان آورند. در ارتباط با ایران، توجه مستشرقان و به طریق اولی، مستشرقان کمپانی هند شرقی به ترجمه آثار کلاسیک فارسی از جمله سعدی و حافظ و خیام و مولوی و نظامی و جامی که در هندوستان عصر گورکانیان و تا پیش از سلطه استعماری انگلیسی بر هندوستان، از جمله آثار پرتعداد در میان عوام و خواص بوده‌اند، سبب گردید که توجه به زبان فارسی در اولویت قرار بگیرد، به ویژه اینکه ویلیام جونز، مستشرق انگلیسی در سده هجدهم میلادی، به تازگی اثبات کرده

بود که زبان فارسی، ریشه هندواروپایی دارد و با زبان‌های اروپایی هم‌خانواده است و یادگیری و آموزش فارسی به نوعی یادگیری و آموزش یکی از شاخه‌های اصلی زبان‌های هندواروپایی است. از این رو، به باور دباشی، اروپامآبی زبان و ادبیات فارسی، متعاقباً سبب می‌شود که ایران به یک ملت-دولت مدرن بدل شود. (دباشی، 2015: 76-77) از این رو، «زبان فارسی از زبان مشترک امپراطوری‌های متعاقب، از مدیترانه تا آسیای مرکزی و تا شبه‌قاره هند، به مؤلفه تعیین‌کننده ناسیونالیسم زبان ایرانی بدل می‌شود». (همان: 77) از این رو، با عنایت به هم‌پیوندی ادبیات ملی با ادبیات جهانی این نکته را نباید فراموش کرد، چه جهانی‌سازی ادبیات ملی ایران، بدون توجه به وجه ناسیونالیستی زبان فارسی با برخی دشواری‌های روش‌شناختی همراه خواهد بود. از این رو، ممکن است این ادعای هنوز اثبات‌نشده را مطرح کرد که از جمله دلایل جهانی نشدن ادبیات فارسی، یکی، ممکن است همین وجه ناسیونالیستی زبانی آن باشد. این وجه ناسیونالیسی در عصر پهلوی اول، قوت دوچندان می‌گیرد و تأسیس برخی مراکز آموزشی از جمله گروه زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه تهران و تأسیس فرهنگستان اول، صورت‌های عینی توجه به این وجه ملیت‌خواهی زبانی است. عصاره این ملیت‌خواهی زبانی در پیام محمدعلی فروغی (۱۳۱۵)، رئیس فرهنگستان اول، خطاب به اعضای فرهنگستان آمده است. فروغی معتقد است برای تهذیب زبان فارسی باید از دو خطر پرهیز کرد: آمیختگی فارسی با زبان عربی و آمیختگی با دیگر زبان‌های بیگانه (فروغی، 1315: ۱۰۵). فروغی به تفصیل راه‌های برطرف کردن این خطرها

را بررسی می‌کند. با این حال، مفهوم ناسیونالیسم زبانی با نوعی تناقض نیز روبروست: از سویی بر زبان فارسی به مثابه زبان رسمی تمامیت ایران تأکید می‌کند؛ از سوی دیگر، ایران نیز دارای خرده فرهنگ‌ها و به همین میزان زبان‌ها و گویش‌ها مختلف است. دباشی معتقد است راه برون رفت از این تناقض، تکیه بر مفهوم «جهان‌شهر» یا «ایران‌شهر» است: «ذهنیت ملی جمعی حاصل از تجربه‌های استعماری و ضداستعماری دولت-ملت که سبب می‌شود ایرانیان فراتر از سیاست‌های هویت قومی خود، به نسلی واجد حافظه‌های جمعی مشترک بدل شوند». (دباشی، ۲۱۵، ص. ۷۹) دباشی جمع‌بندی می‌کند که آمیختگی فقه‌اللغوی زبان فارسی با خانواده‌ی زبان‌های هندواروپایی که ویلیام جونز دایعه‌ی آن را داشت، زبان به طرزی روزافزون ملی شده را به چارچوب بزرگ‌تر جنبش‌های روشنفکرانه و اجتماعی پیوند می‌زند. پیش‌تر گفته شد که ترجمه‌ی آثار کلاسیک فارسی در سده‌ی نوزدهم، بخشی، در راستای همین هدف انجام گرفت. آنچه در سنت فارسی، «جهان‌شهر؟» یا «ایران‌شهر» نام‌بردار است، در سنت مطالعات ادبیات جهان به جهان‌شمولی یا جهان‌میهنی نام‌بردار است که در ادامه، به گذار ادبیات بوم‌محل به ادبیات جهان‌شمول و جهان‌میهنی اشاره می‌شود.

۲.۴) گذار از ادبیات بوم‌محلی به ادبیات جهان، جهان‌شمول و جهان‌میهنی

این همه گفتیم اما هنوز نگفته‌ایم که ادبیات ملی چگونه ممکن است از سطح ملی فراتر برود و در تراز تراملی و بین‌المللی درآید و در زمره‌ی ادبیات جهان قرار بگیرد. به این پرسش از

دو منظر می‌توان پاسخ داد. یکی، بررسی پیشینه ادبیات ملی و بازگرداندن آن به خاستگاه اسطوره‌ای مشترک میان ملل آن زمان که، پیکره‌ای واحد بودند و هنوز مرزهای جغرافیایی و قومی و قبیله‌ای میان آنها جدایی نینداخته بود؛ دیگری از منظر اتخاذ برخی راهکارها و رویکردها از جمله رویکرد ترجمه و رویکرد بازنویسی. به اجمال کوشش می‌شود پرسش مذکور از این دو منظر بررسی شود.

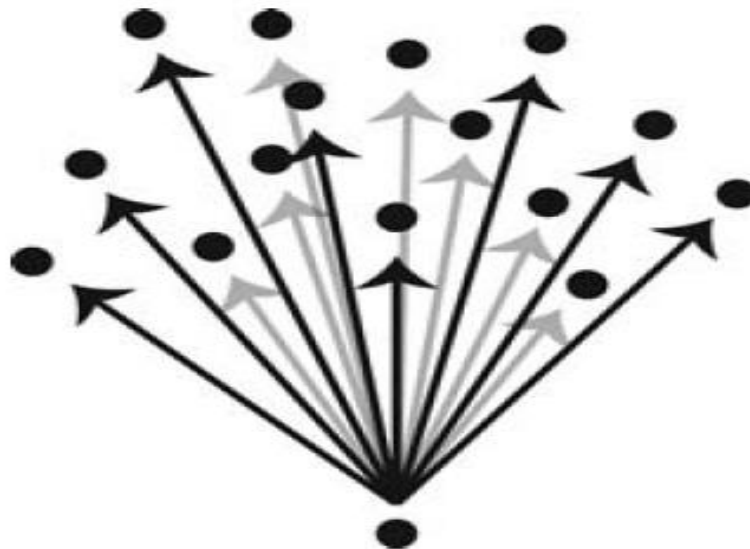
در پاسخ به این پرسش، ابتدا پای این ادعا به میان می‌آید: ادبیات ملی، تراملی و بین‌المللی است. در واقع، بر اساس این ادعا، ادبیات ملی در ذات خود بین‌المللی بوده و بعداً ملی شده و دوباره از رهگذر دو رویکرد یاد شده از میان سایر رویکردها، تراملی و بین‌المللی می‌شود. اگر به گذشته‌های خیلی دور نگاه کنیم، گذشته‌هایی بی‌زمان و بی‌مکان که همه‌چیز ازلی و ابدی بوده، که از آن به عصر اسطوره‌ای یاد می‌کنیم، درمی‌یابیم ابنای بشر که در کل پیکره‌ای واحد بوده، تصورات، اوهام، پنداشت‌ها، باورها و تصورات معمولاً واحد هم داشته و بررسی‌هایی که عمدتاً از رهگذر اسطوره‌شناسی تطبیقی حاصل آمده، نشان می‌دهد گرچه اسطوره‌های اقوام اولیه اسامی مختلف داشته، در نقش و کارکرد و اهداف مرزهای مشترکی بسیاری داشته‌اند. البته، مکاتب مختلف اسطوره را به طرق گوناگون تعریف کرده‌اند که محل بحث ما نیست. با این حال، حاصل جمع تعریف‌های مختلف اسطوره در مکاتب متعدد را می‌توان در این تعریف خلاصه کرد:

اسطوره، روایت یا جلوه‌ای نمادین است از «روابط متقابل میان انسان‌ها و پدیده‌های گوناگون» که به طور سنتی (یعنی نقل سینه به سینه و شفاهی) انتقال می‌یابد و نسخهٔ اصیل ندارد و در گذار از نسل‌ها از رهگذر نقل‌شوندگی، تنوع پویا پیدا می‌کند (و از این حیث، شباهت به قصهٔ عامیانه دارد)؛ واجد برخی عناصر فابل و افسانه و قصه‌های عامیانه‌اند با این تفاوت که به موضوعات اساسی‌تر و جدی‌تر از جمله ایزدان و الهگان، و وقایع شگفت‌آور می‌پردازند که «یک قوم جهان را با آن برای خود تفسیر می‌کند». (اسماعیل پور، 1377: ۱۴) و «در زمان‌هایی آغازین و با کیفیاتی متفاوت با کیفیات زمان عادی ما رخد داده‌اند» (بهار، 1375: ۳۷۱) و «به‌گونه‌ای نمادین، تخیلی و وهم‌انگیز می‌گوید که چگونه چیزی پدید آمده، هستی دارد، یا از میان خواهد رفت» (ابوالقاسم پور، همان‌جا) و در عین حال باور ساز (آرمسترانگ، 1390: ۶) و فراتاریخی است.

حال، در پرتو این تعریف چندمشخصه‌ای، می‌توان بر این نکته تأکید کرد که این اسطوره‌ها که به تعبیر یونگ، در «ضمیر ناخودآگاه جمعی» اقوام و ملت‌ها جای دارند، پس از پایان عصر اسطوره‌گرایی و شروع عصر حماسی و پس از آن شروع عصر تاریخی، همواره در ناخودآگاه بشر به حیات خود ادامه داده و همراه و همنشین بشر از اعصار دور تا به عصر حاضر به حیات روانی خود در ضمیر انسان‌ها ادامه داده است. بعدها با شروع عصر حماسی و تاریخی و با آغاز عصر خردورزی، انسان این اسطوره‌ها را از ژرف‌ساخت ضمیر ناخودآگاه خود به روساخت آورد و آن‌ها را در قالب حماسه‌ها، قصه‌های تاریخی، افسانه‌ها، فابل‌ها،

قصه‌های عامیانه و جز اینها صورت‌بندی کرد. حال، اقوام که در ابتدا ریشه‌های مشترک اسطوره‌ای، قومی، و زبانی پررنگ‌تر داشته‌اند، پس از کوچ‌نشینی‌ها و مهاجرت‌های اجباری مجبور شده‌اند در مناطق مختلف جهان پراکنده شوند، اما آن اسطوره‌های مشترک را نیز فراموش نکرده‌اند و با خود به مرزهای جغرافیای سرزمین‌های خود آورده‌اند و آنها را در قالب تولیدات ادبی و هنری متجلی کرده‌اند که از آن با عنوان کلی «ادبیات» یاد می‌شود. از این‌رو، وقتی آن ادعا مطرح شد که ادبیات ملی، تراملی و بین‌المللی است، همین خاستگاه مشترک اسطوره‌ای میان ملل مراد نظر بود. از این حیث، ملل مختلف امروزین جهان که هریک ادبیات‌های ملی از آن خود را دارند، در گذشته‌های دوردست، جملگی ملتی تاندازه‌ای واحد و منسجم بوده‌اند که اسطوره‌های مشترک گرچه با اسامی مختلف داشته‌اند. حال، وقتی مجبور شده‌اند به دلایل گوناگون از آن ملت واحد دست بکشند و در سرتاسر جهان پراکنده شوند، آن اسطوره‌های مشترک را هم با خود آورده‌اند و آنها را در قالب آثار ادبی و هنری در سرزمین‌های خود و در قالب‌های مختلف متجلی کرده‌اند. از این‌رو، این آثار ملی در اصل و در گذشته‌های دور، بین‌المللی بوده یعنی میان ملل مشترک بوده است و بعدها که ملل پراکنده شده‌اند آن اسطوره‌های بین‌المللی نیز با آن ملل پراکنده گردیده و در قالب ادبیات‌های ملی ملل تجلی یافته است. پس به طور خلاصه، پیکره ملل در زمان اسطوره‌ای، پیکره‌ای منسجم و واحد بوده است؛ این ملل در جهان پراکنده شده‌اند و ادبیات‌های ملی را آفریده‌اند. حال، اگر این آثار ملی به هر دلیل و به کمک ابزارهایی مانند

ترجمه و بازنویسی دوباره به جهانیان عرضه شوند، از سطح ملی به تراملی و بین‌المللی انتشار می‌یابند. از همین روست که ادبیات ملی اگر به زبان‌های بین‌المللی ترجمه شود، ممکن است به دیدهٔ جهانیان بیاید، چه جهانیان با خواندن این آثار ملی که ریشه در اسطوره‌های مشترک گذشته‌های دور دارد، راحت تر می‌توانند با این آثار ارتباط برقرار کنند. نمودار زیر خلاصه بحث را نشان می‌دهد: اسطوره‌ها از یک خاستگاه مشخص و مفروض به سایر بلاد انتقال می‌یابند و در قالب آثار ملی، محلی، منطقه‌ای، عامیانه و جز اینها انتشار می‌یابند:



نمودار ۱: پخشندگی اسطوره‌ها (تصویر از McNeill 2013: 9)

از این نوع انتقال و انتشار اسطوره‌ها از خاستگاهی مشترک، به نظریه انتشار (diffusion theory) نیز یاد می‌کنند که ل. فروبنیوس (L.Frobenius 1873–1938)، آفریقایی‌شناس و مردم‌شناس آلمانی، آن را صورت‌بندی کرده است (بنگرید به Witzel 2013, pp. 8-15). برای مطالعه جزئی‌تر این نظریه و همچنین آشنایی با نمودارهایی که برای ترسیم این انتشارها ترسیم شده است).

3. تبیین و جمع‌بندی و مطالعات آتی

فروبنیوس (به نقل از ولتز) نشان داد که وجوه شباهت‌های سرتاسری در اسطوره‌ها از رهگذر جابجایی و انتشار در طول هزاران سال از تمدنی به تمدنی دیگر گسترش یافته است. پس از وی شاگردش، اچ. بومان (H. Baumann 1902-72) از مفهوم «اسطوره‌ای جهانی» (world myth) سخن گفت که قدمتی سه هزار ساله دارد. این اسطوره جهانی در کلام یونگ به «آرکی‌تایپ / کهن‌الگو» بدل می‌شود که بیش از هر ژانری دیگر، در ژانر شاعرانه حضور و بروز پیدا می‌کند که زبانی نمادین دارد. از این منظر، شعر که به تعبیر گوته «میراث مشترک ابنای بشر است» به سبب پشتوانه اسطوره‌ای، آسان‌یاب‌تر از مرزهای ملی درمی‌گذرد و در سطح تراملی و بین‌المللی مطرح می‌شود و به شعر جهانی یا شعر جهانی «جهان‌شمول» بدل می‌شود. به نظر می‌رسد پذیرفتگی ژانر شاعرانه در تراز بین‌المللی، در مقایسه با سایر ژانرها مثل رمان، به دلیل اهمیت خاستگاه اسطوره‌ای پررنگ و زبان نمادین کارآمد آن باشد. در واقع، ژانرهای شاعرانه به سبب کیفیت‌های ذاتی خود بهتر و قوی‌تر با خوانندگان بین‌المللی ارتباط برقرار می‌کنند و آسان‌یاب‌تر در جایگاه آثار ادبی جهان درمی‌آیند، هرچند سخت‌تر هم تن به ترجمه می‌دهند. در عین حال، فراموش نکنیم که نگره شعر جهانی جهان‌شمول از جمله ارکان رمانتیسم آلمانی نیز محسوب می‌شود چون ادبیات و به طریق اولی، شعر زبان بیانگری مشترک ابنای بشر به رغم تمام تفاوت‌های قومی، زبانی، و فرهنگی که دارند، است. از این حیث، بیانگری زبان شاعرانه با بیانگری زبان اسطوره‌ای نیز که برشمردیم، همپوشانی پیدا می‌کند. از این‌رو، ادبیات جهان که به ویژه از رهگذر زبان‌های

ملی، مسائل و دغدغه‌های مشترک انبای بشر را بیان می‌کنند، این قابلیت را دارد که یا به زبان اصلی، یا به طریق اولی، از رهگذر فیلتر ترجمه، در زمره ادبیات جهان قرار گیرد و از این حیث با بخشی از تعریف دمراش (۲۰۰۳) از ادبیات جهان نیز همخوانی پیدا می‌کند. دمراش می‌نویسد: «ادبیات جهان، مشمول تمام آثار ادبی می‌شود که خواه به زبان اصلی، خواه از رهگذر ترجمه، فراتر از خاستگاه فرهنگی خود» در سطح تراملی و بین‌المللی رواج می‌یابد. با این حال، دمراش تأکید می‌کند که اثر ادبی در نظام ادبی فراتر از موطن فرهنگی خود باید حضوری پررنگ داشته باشد (دمراش، 2003: ۴) افزون بر این، رشته ادبیات تطبیقی نیز برای بررسی تطبیقی روابط میان ادبیات‌های ملی و آشکار کردن ویژگی‌های مشترک میان آنها پدید آمده است که البته با پیدایش رشته‌های تازه در حیطه علوم انسانی نیز مقارن است: زبان‌شناسی، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، فرهنگ‌پژوهی، عامیانه‌شناسی و جز اینها.

شایان ذکر اینکه، دانشی که اسطوره‌های ملت‌های گوناگون را که خاستگاه مشترک دارند برای دستیابی به الگوهای مشترک و قوانین همسان و نیز پی‌جویی چگونگی و چرایی برآمدن فرهنگ‌ها و ادیان و آثار ادبی جهان‌شمول بررسی می‌کند، ذیل نام کلی «اسطوره‌شناسی تطبیقی» قرار می‌گیرد که ممکن است به سبب اینکه مضامین، موتیف‌ها و بن‌مایه‌های مشترک اسطوره‌ها را بررسی می‌کند، ذیل دانش «ادبیات تطبیقی» هم جای بگیرد. البته، نیک پیداست صرف یافتن وجوه شباهت میان آثار ادبی یا اسطوره‌ای، آن بررسی و مطالعه را در حیطه دانش اسطوره یا ادبیات تطبیقی قرار نمی‌دهد و لازم است که از تأثیر و تأثر صرف فراتر

رفت. بررسی صرف تأثیر و تأثر که عمدتاً ذیل مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی جای می‌گیرد گرچه کارآمد است، خیلی راهگشا نیست و لازم است در بررسی تطبیقی به مسائل کلی‌تر و وجوه دیگر آثار نیز توجه شود که عمدتاً در مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی از آنها سخن به میان می‌آید. پرداختن به ارتباط ادبیات تطبیقی، مطالعات ادبیات جهان و مطالعات ترجمه به مجالی دیگر نیاز دارد.

حال که به منظر اول پرسش بحث با طرح یک ادعا و تبیین آن، پرداختیم، وقت آن است که منظر دوم پرسش بحث را بررسی کنیم که ادبیات ملی چگونه ممکن است در سطح جهانی مطرح شود. اگر بپذیریم که ادبیات ملی و انواع و اقسام آن که از یک جهت به سبب برخورداری از پشتوانه اسطوره‌ای این قابلیت را دارد که در سطح جهانی مطرح شود، این پرسش پیشامد می‌کند که ادبیات ملی به کمک چه راهکارها یا رویکردهایی بهتر می‌تواند از مرزهای ملی فراتر رود و در تراز تراملی و بین‌المللی مطرح شود. از آنجا که امروزه ملل جهان به رغم اینکه در گذشته‌های دور، خاستگاه‌های اسطوره‌ای مشترک داشته‌اند، از هم دور افتاده‌اند و در سرتاسر جهان پراکنده‌اند و زبان‌ها و گویش‌ها مختلف برای خود اختیار کرده‌اند، این امکان را ندارند که حتی با اینکه ممکن است مثل مردمان هندواروپایی خاستگاه زبانی مشترک داشته باشند، زبان یکدیگر را درک کنند و هریک به زبان و گویش خود تکلم می‌کنند و پراکندگی‌های زبانی در سرتاسر جهان نیز از همین روست، به نظر می‌رسد ترجمه ابزار و راهکاری کارآمد است که می‌تواند تا اندازه‌ای جبران مافات کند و ابنا‌ی بشر را به

هم نزدیک گرداند. در واقع، ترجمه سبب می‌شود آثار و تولیدات ادبی کشورها در اختیار سایر ملت‌ها قرار بگیرند. البته آرمانی‌تر این است که ما آثار ادبی را به زبان اصلی آنها بخوانیم، اما به دلایل مختلف از جمله پراکندگی‌های یا در دسترس نبودن زبان‌ها، یا اصلاً انقراضشان، این امکان برای همه گویش‌وران یک زبان فراهم نیست که آثار را به زبان اصلی بخوانند و اینجاست که پای ترجمه به مثابه ابزاری ترا-فرهنگی، تراملی، و ترازبانی به میان می‌آید. از این حیث، ترجمه چونان پل و رابط میان آثار ملل مختلف عمل می‌کند. گذراندن آثار یک کشور از این پل به کشوری دیگر به رعایت اصول رایج در ترجمه از جمله صحت و وفاداری به متون اصلی نیاز دارد. با این حال، ترجمه، یگانه عامل پیوند دهنده ادبیات ملل به یکدیگر است که به طریق اولی، در مطالعات تطبیقی ادبیات ملل بررسی و مطالعه می‌شود که بررسی آن همچنان به مجالی دیگر نیاز دارد. وانگهی، تا اینجا هر آنچه گفته شد ارتباط ادبیات ملی با ادبیات جهان محسوب مربوط می‌شد، اما پیداست ادبیات جهان با سایر انواع ادبیات‌ها نیز ارتباط دارد که امید است در مجالی دیگر بدان پرداخته شود.

منابع

- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم (۱۳۷۷). *اسطوره بیان نمادین*. تهران: سروش.
- امن‌خانی، عیسی (۱۳۹۸). *تبارشناسی نقد ادبی ایدئولوژیک در ایران معاصر: از انقلاب مشروطه تا انقلاب ۵۷*. تهران: نشرخاموش

آرمسترانگ، کارن (۱۳۹۰). *تاریخ مختصر اسطوره*. ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز

بهار، مهرداد (۱۳۷۵). *پژوهشی در اساطیر ایران*. تهران: آگاه

پراور، زیگبرت سالمن (۱۳۹۶). *درآمدی بر مطالعات ادبیات تطبیقی*. ترجمه علی‌رضا

انوشیروانی و مصطفی حسینی. تهران: سمت

جونز، ارنست و همکاران (1366). *رمز و مثل در روانکاوی*. ترجمه جلال ستاری. تهران:

انتشارات توس.

حری، ابو الفضل (۱۴۰۰). *بررسی خاستگاه شرقی ادبیات جهان از منظر گوته*. مطالعات میان

رشته‌ای ادبیات، هنر و علوم انسانی، س.پ، ش. ۲، صص. ۲۲۹-۲۴۸.

سارلی، ناصرقلی (۱۳۸۷). *زبان فارسی مهیار*. تهران: هرمس

سمیعی، عنایت (۱۳۹۶). *گفتگو با خبرگزاری کار ایران (ایلنا)*، به آدرس:

<https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-576647>

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۰). *با چراغ و آینه*. تهران: سخن

فتوحی، محمود (۱۳۹۶). *درآمدی بر ادبیات‌شناسی: راهنمای اصول آموزش و پژوهش در*

ادبیات فارسی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی

فروغی، محمدعلی (۱۳۱۵). *پیام من به فرهنگستان*. برگرفته از سایت:

https://ketabchi.com/blog/wpcontent/uploads/2020/11/4_6048553905531389456_Deleted.pdf

علایی، مشیت (۱۳۹۶). *گفتگو با خبرگزاری کار ایران (ایلنا)*، به آدرس:

<https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-576647>

کریم، محمدرضا، عبیدی‌نیا، محمدمیر، مدرسی، فاطمه (۱۳۹۹). رویکردهای گوتته به ادبیات

جهانی. فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، د. ۸، ش. ۲، صص. ۹۱-۱۱۴.

کمبل، جوزف (۱۴۰۱). *قدرت / اسطوره*. ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز

محمدی، ابراهیم و فارقی، جلیل‌اله (۱۳۹۸). ادبیات ملی و ضرورت بازتعریف آن. *مجله*

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، س. ۱۸، ش. ۶۷، صص. ۱۳۷-۱۶۰.

مسکوب، شاهرخ (۱۳۹۸). *هویت ایرانی و زبان ایرانی*. تهران: فروزان روز

موحد، ضیاء (۱۳۹۶). *گفتگو با خبرگزاری کار ایران (ایلنا)*، به آدرس:

<https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-576647>

یوست، فرانسوا (۱۳۹۷). *درآمدی بر ادبیات تطبیقی*. ترجمه علی‌رضا انوشیروانی، لاله آتشی،

و رقیه بهادری. تهران: سمت

Dabashi, Hamid (2015). *Persophilia: Persian Culture on the Global Scene*. Harvard University Press

Damrosch, David (2003). *What is World Literature?* Princeton: Princeton University Press

D'Haen, Theo (2012). *The Routledge concise history of world literature*. London: Routledge.

McNeill, Lynne S. (2013). *Folklore Rules: A Fun, Quick, and Useful Introduction to the Field of Academic Folklore Studies*. Utah State University Press

Pasewalck, S. (2012). Between National Literature and World Literature. Teaching literature in Germany today. *Interlitteraria*, 17, 211-224.

Witzel, Michael E. J. (2013). *The Origins of the World's Mythologies*.
Oxford: OUP.